

לשון התורה חג המצות לשון חכמים חג הפסח

מורנו הרב יצחק מרדכי הכהן רובין שליט"א

דרשת ליל הסדר תשע"ט

יתברך, על דרך הפסוק "אני לדודי ודודי לי", עכ"ד.²

פסח לשון המלה

"וראיתי את הדם ופסחתי עליכם" [שמות י"ב, י"ג] מבאר רש"י ופסחתי וחמלתי, ואני אומר כל פסיחה לשון דילוג וקפיצה, עיי"ש. וכן מפרש באונקלוס "ואחזי ית דמא ואיחוס עליכון" [וכן הוא בת"י]. וכן פרש"י עה"פ "ועבר ה' לנגוף את מצרים וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות, ופסח ה' על הפתח ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף", פרש"י פסח חמל, ויש לומר ודילג.³

וכבר נחלקו בזה במכילתא דרבי ישמעאל דורש, ופסחתי עליכם אין פסיחה אלא חיים, שנאמר "כצפרים עפות כן יגן ה' צבאות על ירושלים גנון והציל ופסחו והמליט" [ישעיהו ל"א, ה'].

ועוד שם, "ופסחתי עליכם" ר' יאשיה אומר אל תקרי ופסחתי אלא ופסעתי שהקב"ה מדלג על בתי בני ישראל במצרים, שנאמר קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים" [שיר השירים ב', ח'], רבי יונתן אומר "ופסחתי עליכם" עליכם אני חס ואין אני חס על המצרים, הרי שהיה מצרי בתוך בית ישראל שומע אני ינצל, תלמוד לומר ופסחתי עליכם, עליכם אני חס ולא על המצרים.⁴

² ועיין בדברי רבי צדוק הכהן מלובלין בספרו פרי צדיק, שהעיר שגם לעניין חג השבועות, לשון חכמים היא "עצרת" ותיירץ שזהו מצד ישראל, אבל מצד הקב"ה לשון התורה הוא נקרא חג השבועות. וביאר שהקב"ה קורא לחג ע"ש שבחן של ישראל "שבועות" שממתינים שבעה שבועות להתקרב למתן תורה. ועם ישראל מכנה אותו "עצרת" כמין שבח לקב"ה בבחינת "קשה עלי פרידתכם", ומבאר גם את השוני שבין חג המצות לחג הפסח.

³ ועיין רש"י עה"פ ואכלתם אותו בחפזון פסח הוא לה' [שמות י"ב, י"א] שפירש הקרבן קרוי פסח ע"ש הדילוג והפסיחה וכו' ואתם עשו כל עבודותיו לשם שמים דרך דילוג וקפיצה זכר לשמו שקרוי פסח. ובאבן עזרא להלן פסוק כ"ז על הפסוק ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח וכו' ביאר מצאנו פסוח והמליט, והטעם כמו חמלה, והגאון אמר שהוא מגזרת פיסח, עיי"ש. ובטעם דבר שכאן פרש"י רק לשון דילוג ולא לשון חמלה, דלפי לשון חמלה לא שייך לומר שיעשו את עבודתו דרך דילוג וקפיצה.

⁴ ועיין בפירוש המלבי"ם שם אות מ"ט, שמבאר את טעם מחלקותם של התנאים, דרבי יאשיה סבר שאם היה

בלשון התורה שם החג הוא "חג המצות" וכן בתפילה אנו מזכירים את יום חג המצות הזה, ואילו בלשון חכמים שם החג הוא "חג הפסח" וכן שם המסכת העוסקת בענייני הפסח היא מסכת פסחים, וכן לשון בני אדם קוראת את החג חג הפסח ולא חג המצות.

וביאר בזה הקדושת לוי"ה, וז"ל "ואמרתם זבח פסח הוא לה'" [שמות י"ב, כ"ז]. והנה יש להבין שאנו קורין את יום טוב המכונה בתורה בשם "חג המצות" שנאמר "את חג המצות תשמור שבעת ימים תאכל מצות" [להלן כ"ג, ט"ז] ואנו קורין אותו פסח, והיכן רמז זה בתורה לקרוא יום טוב זה בשם פסח, והלא בכל התורה נקרא יום טוב זה בשם חג המצות. והנה כתיב [שיר השירים ו', ג'] "אני לדודי ודודי לי", היינו שאנו מספרים שבחו של הקדוש ברוך הוא, והקב"ה מספר שבח של ישראל. וכן הוא שאנו מניחין תפילין וכותיב בהן שבח של הקדוש ברוך פרשת שמע קדש וכו', והקב"ה מניח תפילין שכתוב בהן שבח של ישראל "מי כעמך ישראל" [ברכות ו', ע"א].

והנה "חג המצות" נקרא על שבח ישראל. ועיין ברש"י על פסוק "ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות כי לא חמץ כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם צדה לא עשו להם" [שמות י"ב, ל"ט], ופרש"י מגיד שבחן של ישראל שלא אמרו האין נצא למדבר בלא צדה, אלא האמינו והלכנו, הוא שמפורש בקבלה זכרתי לך חסד נעורין אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה [ירמיהו ב' ב-ג], ומה שבר מפורש אחריו, קדש ישראל לה', עכ"ה. ונמצא נקרא "חג המצות" על שם שבח ישראל שאפו את הבצק עוגות מצות. ולזה בתורה נקרא יום טוב זה בשם "חג המצות", כביכול השם יתברך מספר שבח של ישראל. ואנו קורין היום טוב בשם "פסח" על שם שבח השם יתברך, "ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל" [שמות י"ב, כ"ז], שהוא שבח השם

⁵ מובא בתוספות חדשים על המשניות ריש פסחים, והוא מחדושו על התורה פרשת בא ומביאורו על הזכירות, זכר ליציאת מצרים.

הנצרכים, דכיון שפסח הוא חג שכולו חמלה, שחמל הקב"ה עלינו, ולכן גם אנו חומלים על האחרים.¹

על המשקוף ועל שתי המזוזות

לאחר שהבאנו שתיבת "פסח" עניינה חמלת הקב"ה עלינו, ומתבאר מדברי הפדר"א שסיבת החמלה היא ראיית הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות, דם זה שמגיע משתי המזוזות, מקורו מקרבן פסח ומדם המילה, שעל ידם כלל ישראל הראו שהם עבדי ה', יש לבאר את עניין עבודת הפסח שנותנת לעם ישראל שם של עבדי ה'.

"מה העבודה הזאת לכם" הקרבן היחיד שהתעסקות בהקרבנו נקראת "עבודה" הוא קרבן פסח, ואף שכל עניין הקרבת הקורבנות נקרא בשם "עבודה", מ"מ רק גבי פסח כתוב בתורה לשון "עבודה". וי"ל דהיות ובשעה שעם ישראל הקריב את קרבן הפסח באותה שעה הפכו להיות עבדי ה', וכמו דאיתא בקידושין דף כ"ב ע"ב ור"ש ב"ר היה דורש כמין חומר מה נשתנה דלת ומזוזה מכל כלים שבבית, אמר הקב"ה דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים בשעה שפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמרתי כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים והוצאתים לחירות והלך זה וקנה אדון לעצמו ילך וירצע".

נמצא שבאותה העת שפסח הקב"ה על הבתים היתה זו שעת הקנין שקנה אותנו הקב"ה להיות לו לעבדים. תואר זה של "עבודת" נוצר בשעה שהקריבו את קרבן הפסח, לכן בקרבן פסח שייך שפי לשון "עבודה".²

העבודות גורמת לחמלה, וכן הוא בהפטרות שבת הגדול, בנבואת מלאכי, "וחמלתי עליהם כאשר

¹ [גם גאולת מצרים מתחילה בחמלה, ותפתח ותראהו את הילד והנה נער בוכה ותחמול עליו ותאמר מילדי העברים זה, וזוהי השעה שנולד מושיען של ישראל].

² וכן מיד בתחילת הלכות פסח כותב הרמ"א את עניין נתינת מעות חיטים לעניים.

³ עיין בספר צרור המור פרשת בא, שעמד על כך שבעת הציווי של הקב"ה למשה נאמר ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף, ואילו בדברי משה נאמר והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות. וכתב וז"ל ותירץ לי אשכנזי אחד כי בכאן נראה ענותנותו של הקב"ה, שרמז לו בזה שאין לעם ישראל אלא את הזכות של משה ואהרון שהם שתי המזוזות שהבית נשען עליהם, וחסד הקב"ה שהוא המשקוף שעל שתי המזוזות. וכשראה כך משה אמר אין זה כבוד של מעלה אלא ראוי להיות ה' בראשם, ולכן שינה הדבר.

⁴ עיין מה שהאריך בזה מו"ר הגר"מ זילבר שליט"א בספרו "ביום דרך" ויקרא על הפטרת שבת הגדול.

עיין פרקי דרבי אליעזר פכ"ט, וז"ל והיו לוקחים דם מילה ודם הפסח והיו נותנין על משקוף בתיהן, וכשעבר הקב"ה לנגוף את מצרים וראה את דם הברית ודם הפסח נתמלא רחמים על ישראל, שנאמר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיק, ואומר לך בדמיך חיי בדמיך חיי.

החמלה על עם ישראל מגיעה מהקרבת הפסח ומצות מילה, אותו דם היה נתון על המשקוף ועל שתי המזוזות, וכשראה הקב"ה דם זה נתמלא רחמים על ישראל, ומתאים הלשון ופסחתי לשון רחמתי.

לאחר שנתבאר שפסח הוא לשון "חמלה" יש להטעים אמאי עם ישראל מכנה את החג דוקא בשם "פסח", שהוא שם המורה על החמלה שהקב"ה חומל עלינו, ושייך שפי בהזכרת עם ישראל.

ואפשר דשורש שני הביאורים בעניין שם "פסח" [הן החמלה והן הדילוג] הם תרין רעין דלא מתפרשין, דשניהם מורים על חמלת הקב"ה על עמו ישראל, שאף שהיו במדרגה פחותה עד מאוד, בכל זה דילג הקב"ה ופסח להגיע אליהם, ולא המתין שתהיה התעוררות מצידם וזהו מחמלתו הגדולה עלינו. ובכל שנה ושנה כשעם ישראל מקבל את הארת החג ומדלג אל הקב"ה, שוב הקב"ה מתמלא רחמים וחומל עלינו.

וע"פ דברי רמח"ל⁴ שבכל שנה ושנה יש עוד חלק מגאולת מצרים, יש בנותן טעם לקרוא לחג "פסח" דבכל שנה אנו ממשיכים לצאת מכור הברזל וממילא שייכת שוב החמלה, ומתאים שאנו נכנה את הימים האלו "פסח" דזהו מצד ישראל שמשבחים את הקב"ה על החמלה התמידית.

וכן אפשר לבאר אמאי מתחילים את ליל הסדר "בהא לחמא עניא", דקודם שמתחילים לספר בענייני יציאת מצרים מזמינים את העניים ואת כל

מצרי בביתו של ישראל היה ניצל, ולמד דפסחתי הכוונה לשון דילוג, דהיינו שהקב"ה לא נכנס כלל לביתם של ישראל, ואילו לדעת רבי יונתן מצרי בביתו של ישראל לא היה ניצל, וממילא פסחתי היינו לשון חסתי, שאף שהקב"ה היה נכנס לכל בית ובית וגם לבית של ישראל, מ"מ היה חס על בני ישראל.

⁵ הרמח"ל במאמר החכמה, שביאר שעניין גאולת מצרים ממשיך בכל דור ובכל ליל פסח נעשה גאולה ממש, והוא כעניין האדם המקצב עץ אחד, שמכה בו הכאה אחר הכאה עד שקוצב אותו לגמרי, וכן אנו עושים בכל שנה ושנה.

יחמול איש על בנו העובד אותו, דהיינו שחמלה שייכא בבן העובד את אביו.

ואפשר שזוהי שאלת הבן הרשע, מה "העבודה" הזאת לכם, הוי אומר מה זה שאתם "עבדים" לקב"ה. והתשובה שעונים לו בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים לי ולא לו, ואילו היה שם לא היה נגאל, הוי אומר, דמי שלא שייך בעבודה מופקע הוא מחמלה, וממילא אינו ראוי להיגאל.

פסח פה-סח

מובא בשם האריז"ל שפסח נטרקון פה-סח פה הסח ומדבר. עוד יש בחז"ל דחודש ניסן הוא כנגד חוש השיחה [דכל חודש הוא כנגד חוש אחר], ופירש הגר"א שיש בו מצות והגדת לבנך סיפור יציאת מצרים.

מלבד מצות סיפור יציאת מצרים שיש באמירת ההגדה, יש בזה גם עניין הודאה והכרת טובה¹, וזהו מה שמצינו שכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח², ואמרו בו שיספר "עד שתחטפנו שינה", דאין מספיק לספר רק את סיפור היציאה ממצרים, ואמירת ההגדה היא כולה הודאה לבורא עולם על הניסים והנפלאות שעשה עמנו בהוציאו אותנו מארץ מצרים. ובכלל זה מודים גם על כל הטובות שעשה עמנו הקב"ה כבר מזמן אברהם אבינו, וכן אנו מודים שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו והקב"ה מצילנו מידם.

ריבוי ההודאה המיוחד שיש בחג הפסח מתאים עם השם פסח פה-סח, דהיינו פה שאינו מפסיק לשיח בכל נפלאותיו, דהוא גופא שם החג שמוטבע בתוכו שאנו מודים לקב"ה על כל טובותיו.

ריבוי ההודאה מצוי בדרך כלל אצל אדם שמרגיש שחברו עשה עמו טובה גדולה הרבה יותר מאשר היה מגיע לו, ואינו דומה מי שמקבל מחברו

מתנה מועטת למי שמקבל מתנה מרובה, ובליל הסדר אנו מרבים להודות ולהלל ומספרים בפני אחרים את ריבוי הטובות, ובעיקר על החמלה הגדולה שחמל עלינו הקב"ה בכל הדורות.

אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן

אחר שנתבאר שהתשובה לבן הרשע היא שאם היה שם לא היה נגאל, יש להתבונן בתשובה שעונים לבן החכם, בן זה שיודע היטב את מצוות התורה, עומד ושואל מה העדות והחוקים, ומצווה לספר לבן את כל הקורות את אבותינו במצרים, והתשובה שעונים לו היא, אף אתה אמור לו כהלכות הפסח, אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן.

ונראה דהמכוון בתשובה לבן החכם היא, דקרוב פסח הוא הקרבן היחיד שאסור לאכול אחריו, ולא מצינו בשום אכילת קדשים שאסור לאכול אחריה, וזהו דין מיוחד בקרבן פסח. וי"ל שמצוות הלילה תלויות זו בזו, והיות וקרוב פסח נקרא "פסח" על שם החמלה, וחובה עלינו להקריב פסח בכל שנה ושנה, והיינו שכל ההארה של החמלה חוזרת בכל שנה ושנה, דבר זה מצריך אותנו לספר ביציאת מצרים ולספר את כל החסד הגדול שנעשה לעם ישראל. וי"ל דכל זמן שמספרים ביציאת מצרים, צריך שהטעם של הפסח יהיה בפנינו, דאכילת הפסח מורה על החמלה שבפסח. וזהו שעונים לבן החכם, על שאלתו "מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלוקינו אתכם", התשובה היא הקרבת קרבן פסח וסיפור יציאת מצרים וכו' שכולם באים בתורת הודאה להקב"ה על החמלה הגדולה.

וזהו שאנו מצווים לספר כל הלילה בסיפור יציאת מצרים, ובאותו הזמן אנו גם מצווים שטעם הפסח יהיה עדיין בפנינו, וגם בזמן הזה שהמצה היא כנגד הפסח, וכמבואר בראשונים.

והנה כל סיפור יציאת מצרים צריך להיות בדוקא כשמצה ופסח לפניו שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו, גם פסח וגם מצה צריכים להיות בשעה הסיפור וההודאה, דהיינו שני השבחים שהיו ביציאת מצרים, הן השבח של היציאה ממצרים עם בעק שלא הספיק לתפוח, והן הקרבת קרבן פסח, ובוה מתאחדים שני החלקים, החלק שמצד ישראל וגם החלק שמצד הקב"ה. שהרי סוף סוף שניהם בעומק יסודם מראים שבחם של ישראל.

¹ מצינו בראשונים שאמרו שלשון פסח מרמז על פה-סח, עיין בדברי רבי אלעזר מגרמיזא פרשת אמור, דביאר פסח לה, עת רחמים לפני הקב"ה ורגיל לרחם על בריותיו כעת הזאת מבראשית עד העת הזוה. ד"א פסח פה סח שסח במה אדע גרם לבניו להשתעבד עד היום הזה.

² והארכנו בזה בדרשת ליל הסדר תשע"ח להביא את עניין ההודאה שיש באמירת ההגדה.

³ עיין הקדמת המהר"ל לגבורות ה', ותו"ד בקצרה, שהקשה שהרי בכל השנה כלל בידינו שאין לשבח את הקב"ה יתר ממה שתיקנו לנו אנשי כנסת הגדולה, שנאמר "מי ימלל גבורות ה'" רק מי שישמיע "כל" תהילתו, והאיך כאן בזה הלילה כל המרבה הרי זה משובח, וכתב שריבוי הדיבור בליל הסדר הוא מדין הודאה והכרת הטוב, ובהכרת טובה אין טענת פטור על מי שיכול להודות לכל הפחות על חלק מהטובה.